

As formas *camín* e *chen* en galego e asturiano: solucións supra-rexionais, solucións rexionais e contínuum xeolectal

Francisco DUBERT GARCÍA¹

Instituto da Lingua Galega
Universidade de Santiago de Compostela
francisco.dubert@usc.es

RESUMO

Este traballo pretende ilustrar os problemas de clasificar como pertencentes a unha lingua os trazos dialectais compartidos por varias. Con este fin, analízanse os resultados romances dos grupos latinos -INU e -ENU no noroeste da Península Ibérica desde unha perspectiva xeolingüística. Para superar os problemas detectados, úsanse como ferramentas conceptuais as nocións de *solución supra-rexional* e *solución rexional* tomadas de Diego Catalán (1956-57/1957-58), así como a de contínuum xeolectal propia da xeografía lingüística. Deféndese unha mesma evolución para para -INU e -ENU nas falas catalogables como galegas e nas catalogables como asturianas, estendida por procesos de difusión; do mesmo xeito, tenta demostrarse a inconveniencia de afirmar a existencia de trazos asturianos nas falas galegas ou de trazos galegos nas falas asturianas.

Palabras chave: Galego, asturiano, contínuum xeolingüístico

Las formas *camín* y *chen* en gallego y asturiano: soluciones suprarregionales, soluciones regionales y contínuum dialectal

RESUMEN

Este trabajo pretende ilustrar los problemas de clasificar como pertenecientes a una lengua los rasgos dialectales compartidos por varias. Con este fin, se analizan los resultados romances de los grupos latinos -INU e -ENU en el noroeste de la Península Ibérica desde una perspectiva geolingüística. Para superar los problemas detectados, se usan como herramientas conceptuales las nociones de *solución supra-regional* y *solución regional* tomadas de Diego Catalán (1956-57/1957-58), así como la de contínuum geolectal, propia de la geografía lingüística. Se defiende una misma evolución para -INU y -ENU en las hablas catalogables como gallegas y en las catalogables como asturianas, extendida por procesos de difusión; asimismo, intenta demostrarse la inconveniencia de afirmar la existencia de rasgos asturianos en las hablas gallegas o de rasgos gallegos en las hablas asturianas.

Palabras clave: Gallego, asturiano, contínuum geolingüístico

---

¹ Este traballo realizouse no seo do proxecto “Estudio dialectométrico de las variedades dialectales del gallego”, financiado polo Ministerio de Educación y Ciencia (HUM2006-06907). Agradezo os comentarios con que Xosé Afonso Álvarez, Rosario Álvarez e Ramón Mariño me axudaron en versións anteriores deste traballo. Este artigo está dedicado a Marió Dubert García, por algo que non foi para min; éche mellor que Francisquiño cho agradeza.

The forms *camín* and *chen* in Galician and Asturian: supra-regional solutions, regional solutions and geolectal continuum

ABSTRACT

This work tries to show the problems that emerge by classifying the dialectal features shared by most than one language as pertaining only to one. In order to reach this goal, the romance results of the latin groups -INU and -ENU in the northwest of the Iberian Peninsula will be analysed from a geolinguistic point of view. The notions of supra-regional and regional solutions, taken from Diego Catalán (1956-57/1957-58), as well as the notion of geolectal continuum, will be used to overcome these problems. A common kind of evolution for -INU and -ENU will be defended to speeches that can be considered Asturian and to speeches that can be considered Galician; this common evolution was probably spread by diffusion processes. Finally, the inconvenience of saying that in Galician there exist Asturian features or that in Asturian there exist Galician features will be shown.

Keywords: Galician language, Asturian language, geolinguistic continuum

Sumario: 0. Introducción; 1. Algúns prexuízos dos investigadores; 2. A distribución das formas *camín* e *chen* no contexto xeolingüístico do galego; 3. Sobre a orixe das formas *camín* e *chen*; 4. Áreas supra-rexionais e áreas rexionais; 5. Conclusións

0. Introducción

As formas *camín* ‘camiño’ e *chen* ‘cheo’ que aparecen na franxa Eo-Navia son interesantes desde varios puntos de vista: dun lado, está a asimetría formal da súa evolución, polo menos no que respecta á evolución do -N- no extremo noroccidental da Península Ibérica; doutro lado, a usual consideración deste tipo de formas como evolucións propias do asturiano que penetran no galego; ademais, o feito fundamental de que aparezan á dereita e á esquerda da isoglosa de ditongación de Ö. A estas consideracións, xúntanse as discrepancias á hora de clasificar as falas conaviegas como unha lingua distinta do galego ou como formas de galego. Esta mestura de xuízos lingüísticos e ideolóxicos tamén torna atraente o estudo da evolución que conduciu ás terminacións *-ín* e *-én* en territorios de fala galega, pois moitas veces os elementos ideolóxicos parecen guiar a elaboración das explicacións lingüísticas. Para acometer o estudo destas formas e as consecuencias que carrexan para a dialectoloxía ibérica manexarei os termos de *solucións supra-rexionais* e *solucións rexionais* empregados por Diego Catalán (1956-57/1957-58), así como a noción de *continuum xeolingüístico*.

En § 1 comento sucintamente os prexuízos que temos os investigadores, os conflitos que xorden da diversidade dos prexuízos e o modo de combatelos; en § 2 presento a distribución xeográfica destas formas, xunto con outras do interior de Galicia, á luz da xeografía lingüística e no ámbito dalgúns resultados do -N- intervocálico latino; en § 3 analizo as explicacións que se ten dado á orixe destas formas e presento argumentos xeolingüísticos a favor dunha delas; en § 4 comento estas formas á luz dos conceptos tomados de Diego Catalán e as súas implicacións para a dialectoloxía ibérica; en § 5 presento unhas breves conclusións; en § 6 a bibliografía citada. Finalmente, no apéndice aparecen unha serie de mapas.

1. Algúns prexuízos dos investigadores

A fronteira do galego e o asturiano e a adscrición lingüística das falas do occidente de Asturias veu tornándose nos últimos tempos un asunto conflitivo. Mentres que en Galicia se afirma que estas falas son galego (chega con ver o título do libro editado por Fernández Rei no ano 1994 na editorial Xerais, *Lingua e cultura galega de Asturias*; ou o título da tese de Xoán Babarro, *Galego de Asturias*, véxase Babarro 2003), unha parte do asturianismo (nomeadamente, a Academia da Llingua Asturiana e un sector do mundo académico asturiano) sostén que estas falas non son propiamente galego, senón formas dunha *lingua eonaviega* (véxase SLNE 2006)². Pola miña parte, chega con ler o título deste traballo para comprobar que considero estas falas como galego, concretamente galego oriental; gustaríame que esta consideración non condicionase a descrición dos fenómenos nin moito menos a explicación dos feitos que analizarei nin as miñas conclusións. En todo caso, alí onde o lector vexa que me refiro ó *galego de Asturias*, pode ler *lingua eonaviega*. Creo sinceramente que nada cambiaría na miña análise.

Ora ben, o mellor modo de tentar cortar a subxectividade é ser consciente dos propios prexuízos e explicitalos, algo que fixen no parágrafo anterior; ademais, cómpre dotarse dunha teoría que encarreire o labor explicativo. Este traballo baséase no método da *xeografía lingüística* tal e como sucintamente o expón Gimeno Menéndez (1993), para quen o estudo desta disciplina:

No debe entenderse, pues, como relaciones entre el contexto geográfico y la lengua, sino como relaciones entre el espacio geográfico y la difusión (o disposición espacial) de los hechos lingüísticos. Ni se ocupa, por consiguiente, de las fronteras entre comunidades idiomáticas, sino de la extensión y distribución geográficas de fenómenos particulares (fonemas, lexemas, ...), dentro de una o más comunidades, y de los límites entre las áreas ocupadas por tales fenómenos, los cuales sólo en casos especiales pueden coincidir con los límites de la lengua o lenguas estudiadas” Gimeno Menéndez (1993: 80-81)

A extensión xeográfica dos fenómenos e non a extensión xeográfica das linguas. Precisamente porque o fundamental son os fenómenos e a súa contigüidade, e non as linguas, anuncio xa que considerarei un erro en xeolingüística clasificar un fenómeno como *galego* ou *asturiano*, tradición xa ben longa nos estudos de dialectoloxía española e que, como quero demostrar, vicia as explicacións dos dialectólogos. Por exemplo, Emilio Alarcos, nun manual de *dialectoloxía española* (Alvar 1996) en que se introduce o “galego-asturiano” nos capítulos dos “dialectos leoneses do español” sostén:

---

² Un sector das persoas comprometidas coas falas eonaviegas considera, pola súa parte, que estas forman parte da lingua galega. Esta división entre os que ven nas falas eonaviegas unha forma de galego e os que ven unha lingua distinta trouxo consigo dúas propostas de normativización para estas falas, unha inspirada no galego estándar e outra máis centrada nas características definidoras destas falas (de Andrés Díaz 2007: 125).

En este manual sólo importa señalar lo que incumbe a la dialectología del bloque en que el vocalismo latino se ha reducido a tres grados de abertura con cinco fonemas, esto es, las áreas de los romances leonés, castellano y navarro-aragonés. Si se incluye el estudio del gallego-asturiano se debe a la necesidad de atender a los rasgos asturianos que en él existen (Alarcos 1996: 134)

Xa en textos de Menéndez Pidal encontramos esta forma de referirse ós trazos dialectais. Así, no seu clásico *El dialecto leonés* (1906) escribe:

DIPTONGOS GALLEGO-PORTUGUESES.— Unicamente el leonés occidental ofrece los diptongos decrecientes ó con acento en la primera vocal (*éu éi ói*); mientras el oriental conoce sólo los del castellano, ó sea los crecientes, de acento en la segunda vocal (*ué ié*) (1906: 147)

[...] En textos antiguos leoneses, en vez de *A seguida de yod* (*Gramática hist.*, § 92) se halla el diptongo gallego-portugués *ei* (1906: 148)

Ó principio, unha expresión coma *ditongos galego-portugueses* pode pretender significar simplemente “ditongos que *sobre todo* aparecen en falas galego-portuguesas”; este uso *locativo* do adxectivo acaba xeralmente sendo substituído por un valor *posesivo*, de modo que se acaba por pensar que as falas en que aparecen estes fenómenos son galego-portuguesas, teñen algo de galego-portugués ou que o trazo *pertence* ó galego-portugués. A esta idea se engade a reificación das linguas históricas.

Así, por exemplo, cando Ana Seco Orosa tenta establecer os límites entre o galego e o leonés e sinala que existen fenómenos concretos de fronteira (que ela chama *flutuacións*, “restos dun contacto, dunha loita de tendencias entre galego e leonés durante séculos”), afirma:

Pode darse o caso de que nun mesmo punto aparezan solucións galegas e leonesas para un mesmo fenómeno. Posiblemente se trate do resto dun estado anterior no que conviviron en maior ou menor medida o galego e o leonés, producíndose entre eles interferencias que hoxe derivan nesta alternancia de solucións [...] Estes dous fenómenos de fluctuación, alternancia e infiltración, son normais nunha zona en que tamén aparecen solucións de compromiso, nin propiamente galegas nin leonesas, que marcan un claro carácter de transición nestas falas (Seco Orosa 2001: 88-89, *passim*).

Creo que esta visión dos feitos dialectais ten efectos perniciosos, algo que me gustaría demostrar neste traballo, en que afirmarei que estes fenómenos de fronteira non son esencialmente distintos dos que se topan dentro do territorio lingüístico galego e polo tanto non teñen que ser tratados á parte. Primeiro son os fenómenos; despois, as linguas.

2. A distribución das formas *camín* e *chen* no contexto xeolingüístico do galego.

Un feito que ten chamado pouco a atención dos investigadores nos ámbitos da dialectoloxía e da historia da lingua galega é a estraña distribución xeográfica dos resulta-

dos das chamadas terminacións latinas -ANU, -ANA, -ENU, -ENA, -INU, -INA, e outras que inclúen un -N- intervocálico. Basta mirar os mapas correspondentes dos volumes publicados do *Atlas Lingüístico Galego* (vid. *ALGa* II e III) para comprobar que existe unha asimetría na distribución dos resultados actuais das formas latinas, como se aprecia na táboa 1.

(1)	Bloque occidental	Bloque Central	Bloque oriental
-ANU	<i>irmán</i>	irmao	irmao
-ANA	<i>irmán</i>	irmá	irmá
-ANES	<i>cans</i>	cas	cais
-ONES	<i>ladróns</i>	ladrós	ladrois
-INU	<i>camiño</i>	<i>camiño</i>	<i>camín</i>
-INA, -INOS	<i>sobriña, sobriños</i>	<i>sobriña, sobriños</i>	sobría, sobrios
-ENU	<i>cheo</i>	<i>cheo</i>	<i>chen</i>
-ENOS	<i>cheos</i>	<i>cheos</i>	<i>cheos</i>
-ENA	<i>chea</i>	<i>chea</i>	<i>chea</i>
-UNA	<i>algunha</i>	<i>algunha</i>	algúa
-UNOS	<i>algúns</i>	algús	algús

Táboa 1

Na Táboa 1, unha visión simplificada da realidade, aparecen en cursiva as formas en que queda algún resto da nasalidade latina. Como é fácil ver, no bloque occidental, os descendentes de -ANU e -ANA remataron nunha coincidencia formal final coas terminacións orientais de -INU e -ENU, pois todas as formas en cuestión rematan en consoante nasal e perderon (dun xeito ou doutro) a antiga vogal final: *o irmán / a irmán* no occidente e *camín* ou *chen* no oriente. Pola contra, o bloque occidental coincide co central na inserción das consoantes nasais en *camiño*, *sobriña* e *unha*, mentres que os tres bloques desnasalizan *cheos/chea*. Finalmente, os bloques central e oriental desnasalizan *irmao*, *irmá* e *ladrós/ladrois*, pero só o oriental desnasaliza *sobría*, *camíós*, *úa* e *algúa*, mentres que curiosamente mantén *camín* e *chen*³.

A explicación tradicional e hoxe comunmente aceptada para a xeración destas formas é coñecida (véxase Lorenzo 1988 ou Ferreiro 1995):

- No caso de -ANU/-ANOS, trala caída da nasal final de -ANUM, primeiramente nasalizouse a vogal tónica ([ãno]); despois elidiuse a consoante nasal intervocálica e creouse un hiato nasal ([ão]); na zona occidental, perdeuse a vogal final e, finalmente, xerouse un segmento nasal xeralmente descrito

³ É sabido que o galego ancorés (no *ALGa* representado polo punto Le.1) mantén maioritariamente vogais nasais, incluso en palabras coma *chẽo* ou *chẽa* en que a nasalidade se perdeu completamente no resto do territorio de fala galega (véxanse os mapas do *ALGa* arriba citados).

como velar, [ã] > [ãŋ]; nun pequeno recanto noroccidental da provincia da Coruña aparecen descendentes de [ã] completamente desnasalizados: *o irmá*, *o chá*; na zona central e na zona oriental, simplemente produciuse a desnasalización da vogal do hiato [ão], de modo que pasou a ser un ditongo oral, [aɔ] ou [aw] (véxanse os mapas 31 *irmán*, 33 *gran*, 35 *chan*, 36 *verán*, 37 *man*, 63 *irmáns* de *ALGa II* para a actual distribución de todas estas formas).

- Os cambios de -ANES/-ONES van na mesma dirección: desde formas medievais [ães] e [ões] chegouse por vías similares ás occidentais [ãŋs]/[õŋs], ás centrais [as]/[os] e ás orientais [ajs]/[ojs] (véxanse os mapas 64 *folgazáns*, 68 *pantalóns* de *ALGa II*).
- A evolución de -ANA pouco varía: [ana] > [ãna] > [ãa] > [ã]. De aí xorden tódolos resultados actuais: [ãŋ] no occidente e [a] no bloque central e oriental (véxanse os mapas 32 *irmá*, 38 *mazá*, 327 *mañá* de *ALGa II*).
- As terminacións -ENU/-ENA evolúen dun xeito similar ata a formación do hiato, que se resolve en case todo o territorio simplemente coa desnasalización: [ẽo]~[ẽa] > [eo]~[ea]. As formas *chen*, *centén* do galego de Asturias son o obxecto deste traballo (véxanse os mapas 18 *cheo*, *chea*, 123 *terreo* de *ALGa II* e os mapas 104 *centeo*, 227 *avea* de *ALGa III*).
- Pola súa parte, a evolución de -INU/-INA e os seus plurais é tamén similar ata a formación do hiato, que se resolve en case todo o territorio coa inserción da consoante nasal palatal [ɲ]: [ĩo]/[ĩa] > [iɲo]/[iɲa]. No norte do bloque oriental dáse a desaparición da nasalidade, simplemente: [ĩa] > [ia]. Como no caso anterior, as formas *camín* ou *sobrin* son o obxecto deste traballo (véxanse os mapas 89 *-iño* (diminutivo), 90 *burriño*, 91 *sobriño*, *sobriña*, 92 *veciño*, *veciña*, 93 *madriña*, 94 *galiña* de *ALGa II*, e o mapa 241 *fariña* de *ALGa III*).
- A evolución de -UNA imita as outras ata a formación do hiato nasal, que nos bloques occidental e central se resolve coa creación dun segmento intervocálico tradicionalmente descrito como velar: [ũa] > [uŋa]; no bloque oriental, pola contra, pérdese a nasalidade sen máis: [ũa] > [ua] (véxanse os mapas 218 *un*, *unha*, 257 *ningún*, 258 *ningunha* de *ALGa II*).
- Finalmente, algo máis complicada é a evolución de -UNOS, pois acolle reconstrucións consideradas habitualmente analóxicas: na evolución fonética regular, a partir do hiato con vogal nasal [ũos] xerouse [ũŋs] no occidente e [us] no resto; pero a esta forma centrooriental [us] cómpre engadir as innovacións analóxicas [uɲos]~[uɲes] e [ujs]~[ũjs] (véxase o mapa 219 *uns* de *ALGa II*). Mentres que non teño problemas en considerar [uɲes] e [ujs]~[ũjs] como analóxicas, creo que a orixe de formas coma [uɲos] merecería un novo estudo, que aquí non podo desenvolver.

A explicación da orixe das formas mostra con máis claridade a asimetría da distribución: o bloque central mostra unha preferencia media: *o irmao*, *a irmá*, *os irmaos*, *as irmás*, *cheo*, *chea*, *algús*, *ladros*, *cas*, pero *unha*, *camiño*, *sobriña* (i.e., só se xeran consoantes nasais cando a vogal nasalizada é alta); o bloque oriental mostra unha maior preferencia polas formas desnasalizadas: *o irmao*, *a irmá*, *os irmaos*, *as*

maior preferencia polas formas desnasalizadas: *o irmao, a irmá, os irmaos, as irmás, chea, úa, algús, ladrois, cais, sobría, pero chen e camín*.

Unha primeira prevención debe ser tida en conta ó ollarmos os mapas: a distribución actual das formas non ten por que ser a primitiva; o que agora contemplamos é o resultado dun proceso histórico de mudanza, pero nada nos di que a evolución fose recta en cada punto desde a Idade Media nin que non houberse movementos de formas. Como mostra Rosario Álvarez (no prelo), en puntos orientais, zona de evolución desnasalizada *-ao < -ANU*, aparecen topónimos en *-án* con étimos en *-ANU*: *Fontan-gordo, Fontán Rellouso* (A Pontenova), *Fontán* (Trabada), *Vilarmedán* (A Fonsagrada), *Montemeán* (O Incio), *Romeán* (A Fonsagrada e Lugo), *Chan de Pracia* (Cervantes), *Chan de Lagares* (Cervantes), *Chan de Vilar* (As Nogais), *Chan da Pena* (Pedrafita).

Por outra parte, os mapas 210 “La”, 211 “Ra”, 212 “Mazá”, 213 “Mañá” do *ALGa* III mostran nalgúns puntos do sueste de Ourense formas tipo *-án < -ANA* rodeadas de formas tipo *-á*; e os mapas 223 “Folgazáns”, 245 “Calceíns” e 253 “Pantalóns” ofrecen plurais tipo *-ns* rodeadas de *-s* (*carpís, pantalóns*). Datos coma estes ofréceos Taboada (1979) concretamente para Verín:

El hecho de que se conserve la *-n* en los plurales, precisamente en el sur de la provincia de Orense, en los pueblos con mayor contacto con el portugués, induce a pensar que, o bien se trata de una influencia portuguesa ya antigua, o bien de la pervivencia de un arcaísmo en dichas zonas. Creo que, tal como sucede en la zona estudiada, se trata más bien de la conservación de un fenómeno arcaico, que en otro tiempo abarcaría un área mayor. Apoya esta opinión el hecho de que se conserve la *-n* de *lán, rán, mazán*, etc., pero su reparto en el valle no coincide en los dos casos (1979: 104; véxanse tamén os mapas do apéndice).

Estas formas non teñen por que ser necesariamente máis conservadoras, senón restos de evolucións nasalizadas producidas na área que hoxe están a ser eliminados polas formas centrais desnasalizadas.

Unha segunda prevención ten que ver con que os resultados aparentemente similares que hoxe presenciamos puideron ser acadados por vías distintas en diversas partes do territorio: no galego occidental temos *irmán* como resultado de GERMANU e no galego oriental temos *camín* como resultado de CAMINU. Como mostrarei máis abaixo, a actual falta de /o/ final en ámbalas falas posiblemente ten orixes distintas; quen sabe se se pode afirmar o mesmo sobre os topónimos en *-án < -ANU* do leste lugués xa citados (véxase máis abaixo para topónimos similares en Asturias).

En todo caso, a Táboa 1 resulta de varias simplificacións. En primeiro lugar, ignora que a área ocupada por *camín* non é uniforme, como se ve nos mapas 1 e 2 (tomados de Babarro 2003):

- 3a) No leste de Lugo e na zona máis occidental da zona galegófona de Asturias existe unha variedade A que presenta como trazos *irmao, irmá, camín, camiños, sobriña, cheo, cheos*. Polo que toca ó comportamento dos segmentos nasais implicados, fóra de *camín*, esta distribución é similar á do galego central.

- 3b) No norte da zona galegófona de Asturias existe unha variedade B caracterizada polos trazos *irmao*, *irmá*, *camín*, *camiús*, *sobría*, *chen*, *chíos*.
- 3c) No resto do territorio asturiano de fala galega existe unha variedade C caracterizada polos trazos *irmao*, *irmá*, *camín*, *camiús*, *sobría*, *chen*, *cheos*. Tanto a variedade (B) coma a (C) se comportan do mesmo xeito con respecto ós segmentos nasais.

Polo tanto, a isoglosa *camiño/camín* non coincide coa isoglosa *sobriña/sobría* nin coa isoglosa *cheo/chen*: *camín* é unha forma que aparece tamén máis ó occidente e ó sur; *chen* e *sobría* son formas que se rexistran máis no oriente e ó norte, só en territorio asturiano.

En segundo lugar, a táboa ignora o comportamento dispar dos resultados de -UNAM, que aparecen no mapa 3 (tomado de Babarro 2003), xa que formas con nasal *unha* penetran en zona sen nasal de *nenía*, xeralmente en xeito de variación:

Non resulta tan doado establece-la fronteira de *unha* e *úa*, as dúas herdeiras do *ũa* medieval. En Grandas, A Fonsagrada, Negueira e Ibias o devandito linde vén coincidindo co das terminacións *-iña / -ia*. En cambio na parte norte, a forma con nasal velar avanza moito máis cara ó leste, mantendo certo paralelismo nos concellos mariñeiros de Tapia e Castropol cos dous resultados de L- e -LL- latinos. [...] Ámbalas solucións [*unha* e *úa*, FDG] poden convivir na mesma localidade e incluso seren empregadas por un mesmo individuo. (Babarro 2003: 353)

E non ten en conta tampouco as dificultades que xorden ó compararmos *unha* con *algunha*, *ningunha* e os plurais de *un*, *algún* e *ningún*:

A maior parte dos informantes usuarios de *unha* prefiren en cambio os indefinidos *algúa(s)* e *ningúa(s)*. Pola contra, a consoante velar pode aparecer nos masculinos analóxicos *unhos*, *algunhos*, *ningunhos*, mesmo en persoas que usan continuamente *úa(s)*, *algúa(s)*, *ningúa(s)*. (Babarro 2003: 353)

Así pois, a distribución da nasal velar intervocálica neste conxunto de palabras é tan complexa como para incluír esta consoante nos plurais chamados analóxicos: “Salvo na parte oriental do concello de Navia, os plurais etimolóxicos *us*, *algús*, *nin-gús*, conviven cos analóxicos *úos*, *unhos*, *algunhos*” (Babarro 2003: 351).

Esta distribución de formas diversas en zonas de pasaxe de isoglosas, que constitúe un caso distinto ó das illas de *-án* < *-ANA* e plurais *-ns*, non é estraña. Dubert (1999) demostrou a falta de uniformidade no tratamento dos resultados de *-ANU* ó longo do territorio ocupado pola súa isoglosa:

C.4	irmá	gra	cha	verá / verao	ma	tabao
C.7	irmá / irmán	gra	cha		ma / man	tabao
C.9	irmá / irmán	grao	chao	verao	mao / man / ma	tabao
C.10	irmán	gran	chan	verán	man	tabao
C.15	irmán	grao	chan	verao	man	tabao
C.19	irmán	grao	chan /chao	verán / verao	man	tabao
C.20	irmá	grao	cha	verao	ma	tabao
C.30	irmán	grao	chan	verán	man	
C.35	irmán / irmao	grao	chan /chao	verán / verao	man / mao	tabao
C.39	irmán	grao	chan	verán	man	tabao
C.42	irmao	grao	chan / chao	verán	man / mao	tabao
C.44	irmao	grao	chao	verán	mao	tabao
P.3	irmao	grao	chan / chao	verao	man	tabao
P.4	irmao	grao	chao	verao	man	tabao

Táboa 2

En Santiago (Dubert 1999: 84-85) recóllese *grao* e *tabao* nas áreas de *man*, *irmán* e *chan*. O mesmo sucede co masculino plural de *un*, *algún* e *ningún* nesa comarca:

A formación do masculino plural do determinante *un* preséntase no galego de Santiago dun xeito idiosincrásico. Así, na área en que nos nomes se producen plurais tipo *n/s* (*man* > *mas* ou *pantalón* > *pantalós*), *un* pode presentar un plural *uns* tipo *n/s*, un plural *us* tipo *n/s* ou unha formación especial, *unhos*, cun alomorfo especial para o masculino plural. Esta variación na construción do masculino plural móstrásenos, insistimos, como propia do determinante *un*, e poden darse as tres posibilidades nun mesmo informante, o que transforma cada unha destas posibilidades en variantes dunha variable. (Dubert 1999: 130)

Este tratamento non é exclusivo de Santiago nin da súa área de influencia, pois nos datos do *ALGa II*, mapa 219, compróbase que entre o bloque da forma *uns* occidental e o de *unhos* central existe unha faixa de *us* que baixa de norte a sur e que nuns casos convive con *uns* e noutros con *unhos*: *uns* aparece en zonas centrais coma C.25, C.26, C.28, C.31 e C.35 (alén de O.2), nunha área que abrangue o centro da Coruña.

Do mesmo xeito, o límite de *o irmán* non coincide co de *a irmán*; nin o de *cans* co de *o/a irmán*... Existe unha gran zona occidental en que se recollen formas tipo *o irmán*, *a irmán*, *os irmáns* e *as irmáns*; e outra gran zona central en que aparecen formas *o irmao*, *a irmá*, *os irmaos* e *as irmás*. Pero como mostran os mapas 4 e 5 tomados de Dubert (1999; véxase tamén Pérez Pascual 1982) existen na rexión de fronteira pequenas áreas que deron un tratamento mixto á nasalidade:

- a) unha área desnasalizada de *-ao* < -ANU, *-ós* < -ONES, *-ás* < -ANES e *ás* < -ANAS con nasalidade nos resultados de -ANA: *o irmao, as irmás, os ladrós, os cas, pero a irmán, a mazán, a mañán*;
- b) unha área desnasalizada *-ao* < -ANU con nasalidade nos resultados *-án* < -ANA, *-óns* < -ONES, *-áns* < -ANES e *áns* < -ANAS: *o irmao, pero a irmán, as irmás, os cans, os ladróns* (curiosamente, resultados similares ós descritos para o sueste de Ourense);
- c) unha área con resultados nasalizados *-án* < -ANU, *-án* < -ANA no singular, pero desnasalizados no plural *-ás* < -ANOS, -ANAS, -ANES e *-ós* < -ONES: *o irmán, a irmán, pero os irmás, as irmás, os cas, os ladrós*.

Finalmente, a táboa tamén resulta dunha simplificación se temos en conta que os datos comentados pertencen á morfoloxía nominal. Porén, na morfoloxía verbal latina existían dúas terminacións fonoloxicamente similares ás nominais, pero que deron resultados desnasalizados en case todo o territorio. Raramente se mencionan estas terminacións verbais latinas xunto coas nominais. Refírome, claro está, á -ENES dos verbos VENIRE e TENERE, e a -ONES do verbo PONERE. Os resultados son xeralmente *vés~veis, tes~teis e pos~pois*, i.e., formas desnasalizadas que incluso aparecen na maior parte do galego occidental (véxase os mapas 317 “Poño, pos”, 371 “Teño, tes” e 405 “Veño, vés” de *ALGa I*); só existen dúas excepcións:

- a) o ancarés, que conserva moitas vogais nasais medievais: *teis~têis, veis~vêis e pois~põis*; e
- b) o extremo sur da provincia de Pontevedra, que presenta *veis, teis* ó lado [pɔŋs] en P.25, P.26, P.26b e P.29 e [beŋs] en P.24.

Todos estes feitos ilustran a idea de que *cada palabra ten a súa historia*, que a homoxeneidade intradialectal é só un desexo ou o resultado dunha mala comprensión do método xeográfico, que as construcións gramaticais, xunto coas propias palabras, viaxan dun lugar a outro e que as fronteiras dos fenómenos se moven incluso individualmente. Pero sobre todo ilustran a idea do contínuum xeolectal: a imposibilidade de marcar fronteiras claras entre os dialectos. Calquera explicación estrutural que esqueza este feito está fanada de raíz, como despois veremos.

3. Sobre a orixe das formas *camín* e *chen*

Como xa comentei, tanto a asimetría na distribución das formas coma o xeito en que se explicou a súa orixe tornan atractivo centrarse no seu estudo. En primeiro lugar, repasemos as propostas explicativas que se escribiron na lingüística galega; a seguir veremos as que se propoñen para o asturiano en particular e para o leonés en xeral; finalmente, proporei razóns que aconsellan propor unha evolución común para o galego e para o asturiano.

3.1. Orixe de *camín* e *chen* en traballos de lingüística galega

O certo é que pouco hai escrito sobre a orixe de *camín* e *chen* na lingüística galega, aínda que moito se dixera sobre a súa distribución. En Babarro (2003) descríbese só a extensión actual das formas, sen comentar a súa orixe. En Lorenzo (1988) expónse a historia dos hiatos nasais *-ão/ãos* e *-ães/-ões* e só se menciona, nunha nota a pé de páxina, a existencia das formas en *-ín*: “No galego exterior chega a haber zonas que presentan a forma *-in* (*vecín, veciña*) e outras que non chegaron á palatalización en ningún caso (*vecín, veciús, vecía, vecías*)” (1988: 315).

En Fernández Rei (1982 e 1990) móstrase a xeografía das formas; só en Fernández Rei (1985) se dá unha rápida explicación: “Reducción da terminación *-ĪNŪ(M) > ín*, coma no leonés” (1985:176); “Reducción das terminacións *-ĒNŪ(M)* a *én*, con perda do *-o* como a producida en *-ĪNŪ(M) > ín*” (1985: 179).

Pola contra, en Ferreiro (1995) ofrécese unha explicación das orixes de *camín* e *chen* dentro do capítulo da caída do *-N-* latino, polo que as sitúa no ámbito dos resultados de *-ANU*, *-ANA*, *-ANES*, *-ONES*, *-UNAS* vistas arriba:

A solución maioritaria neste territorio é a común *-iña(s)* para a terminación feminina *-ĪNA(S)* e *-iños* para a terminación masculina plural *-ĪNŌS*, fronte ao resultado *ín* para a terminación masculina singular *-ĪNU* (seguramente por un proceso de asimilación, crase e posterior xeración de consoante nasal: *-ĪNU > -ño > -ñi > -ĩ > -ín*). (Ferreiro 1995: 136-137)

O mesmo proceso parece proporse para a evolución de *-ENU*:

Dialectalmente, no galego-asturiano, a terminación *-ĒNU* resólvese en *-[é]n*: *PLĒNU > dial. chen*. (Ferreiro 1995: 84)

Dialectalmente, na área asturiana do galego, asistimos á solución *-en* *[é]n* para a terminación *-ĒNU*:

CĒNTĒNU > centẽo > dial. centén

PLĒNU *[sic] > chẽo > dial. chen*

TĒRRĒNU > terrẽo > dial. terrén (Ferreiro 1995: 132)

Desta maneira, propóñense para *camín* ou *chen* evolucións que inclúen a caída do *-N-*, a asimilación da vogal final, unha crase e a xeración dunha nasal final: exactamente a mesma evolución que para *irmán*, *man*, *chan*, *mañán*, resultados máis occidentais dos grupos *-ANU* e *-ANA*⁴.

En definitiva, os traballos sobre o galego ofrecen dúas explicacións diverxentes para a orixe de *camín* e de *chen*.

3.2. Orixe de *camín* e *chen* en traballos sobre o asturleonés

Canto ós *camín* e *chen* da zona asturleonés, xa Menéndez Pidal (1906) se refire a esta cuestión, que, como veremos, aparece abundantemente tratada nos traballos sobre o dominio lingüístico asturleonés:

⁴ Ferreiro non menciona explicitamente que *centẽo* pasase pola evolución atribuída a *camiño*, isto é, */ẽo/ > /ẽe/ > /ẽ/ > /ẽŋ/ > /ẽŋ/*, pero dado que non dá máis datos cabe supor que se sobreentende este tipo de cambio, pois nunca explicita que considere que se pode pasar directamente de */ẽo/* a */ẽŋ/*.

En el asturiano en general la terminación *-ino* pierde su *o* en el singular: *vecín sobrin molín tocín camín espín padrín*; diminutivo *guapín, buenín*. [...] Esta apócope se extiende por el Sur en la provincia de León; en Cureña *vecín vecinus, mulín* etc.; y por el Oeste en el gallego fronterizo.

[...] En un corto espacio de la región occidental se pierde también la *o* final en la terminación *-eno*: en Villapedre, Luarca, Besullo y Pola de Allande (no en Villaoril) *centén, chen* lleno” (Menéndez Pidal 1906: 155 *passim*)

Vicente García de Diego (1959) también fala de elisión cando toca a cuestión:

[En asturiano] Se pierde *o* final tras *n* en diversas zonas: p l e n u *chen*, s e n s u *sen* ‘sentido’. El caso de – i n u *-in*, terminación o sufijo, es general: *molín, camín, lin llin yin* o *tšin* ‘lino’” (García de Diego 1956: 146)

“La pérdida de *o* en el sufijo *-ino*, cumplida en Asturias, la conoce el leonés occidental; en León, hasta gran parte de Murias de Paredes, excepto en el Bierzo, donde lucha *-in* con la forma gallega *-iño, camín* y *camiño*” (García de Diego 1956: 175)

Como non podía ser menos, Alonso Zamora Vicente (1967) también comenta o fenómeno:

La terminación *-ino* se hace *-in* en asturiano, en general. Esto ocurre en el singular; la *o* es restablecida en los plurales: *vecín, vecinos; camín, caminos; padrín, padrinos*, etc., etc. Es general en los diminutivos: *guapín, buenín, prontiquín, señorín*, etc. No se produce la apócope en los nombres bisílabos: *llinu, pinu* no pierden la vocal. Este tratamiento alcanza el ángulo noroeste de la provincia de León. En el oeste asturiano se da en el gallego fronterizo (Armental, etc.): *molín, molíos; vecín, vecíos; toucín, toucíos* (comp. Gallego *moiño, touciño*, etc.) (Zamora Vicente 1967: 116).

En algunos lugares del occidente asturiano (Villapedre, Luarca, Pola de Allande, Besullo) se pierde la *o* final en la terminación *-eno*: *centén* ‘centeno’, *cheno* (pero *chanu* ‘suelo’); *terréen* ‘terreno’. [...] Algún que otro caso aislado se recoge en otras zonas de Asturias (*pequén* ‘pequeño’ en Coluga) (Zamora Vicente 1967: 117)

Para o asturleonés parece unánime, pois, a explicación por medio da elisión de /o/.

3.3. Unha evolución común?

García Arias (1997: 44) sinala dous problemas dos traballos comparativos que deben ser evitados. O primeiro, comparar os trazos dunha fala (digamos o galego de Asturias) cunha variedade estándar coa que estea relacionada (neste caso, o galego ou o asturiano estándares); o segundo erro consiste en que se consideren “comu fenómenos dixebraos aqueles que tienen una mesma causa y representen un único aniciu”.

Por esta razón creo que o *camín* que aparece no leste de Lugo debería ter a mesma orixe có que aparece nos territorios asturianos (incluídos os de fala galega) e en parte dos leoneses... A propia contigüidade xeográfica debería constituír un simple argumento. O mesmo vale dicir dos *chen* e *centén* de difusión máis reducida, pero que aparecen tanto en territorios de fala galega coma en territorios contiguos de fala asturiana.

A expensas do que poidan afirmar os historiadores da lingua a través do estudo dos corpóra medievais, todo parece indicar que nunha pequena área do noroeste da Península Ibérica se produciu unha evolución que levou á desaparición da vogal átona velar final precedida de consoante nasal alveolar; se o cambio se produciu así, unha condición para que se efectuase a caída foi que unha vogal anterior tónica antecedeuse á nasal alveolar. Visto nunha notación arcaica pero efectiva:

4) [+silábico, Dorsal] > Ø / [+silábico, Frontal, +acento] [nasal +anterior] ___]w

I.e., unha vogal átona posterior [o/u] desaparece se vai precedida de [in] ou [en] e seguida dunha linde de palabra.

Nunha parte maior do territorio, que inclúe no seu seo a zona de -ENO > *én*, e que abarca o leste de Lugo, noroeste de León e a maior parte de Asturias a regra de elisión tivo un carácter moito máis restritivo, que deu orixe só a *camín*, *sobrín*, *vecín*...:

5) [+silábico, Dorsal] > Ø / [+silábico, Frontal, +acento, +alto] [nasal +anterior] ___]w

Como ningunha das outras terminacións se corresponde coa descrición estrutural das regras de (4) ou (5), non se viron afectadas polo cambio:

- as terminacións -INOS ou -ENOS non cumpren o contexto, pois a vogal dorsal vai seguida da linde do morfo /s/, non de linde de palabra; a presenza de /s/ dificulta a desaparición da vogal, pois leva á creación dunha coda /ns/ pouco óptima;
- ningunha das outras terminacións (-ANU, -ANA, -ANES, -ONES, -UNAS...) satisfán as condicións da regra, pois as vogais tónicas que preceden á consoante nasal son nuns casos centrais e noutros dorsais.

A nasal alveolar precedida de vogal tónica é un contexto excelente para a elisión, pois as nasais, por soantes, son codas óptimas en galego, asturiano e español. De feito, a vogal /e/ desaparece en galego, asturiano e español en contextos coma estes: PANE > *pan*, BENE > *ben* / *bien*, MULIERE > *muller* / *muyer* / *mujer*, SOLE > *sol*. Máis aínda, en Asturias parece que existiu unha tendencia á elisión da vogal dorsal incluso na terminación -ANU (véxase García Arias 1988: 96-97 e 154-155). Esta tendencia verificouse nalgúns elementos léxicos e nalgúns topónimos:

Todo, en consecuencia, parece indicarnos que debíu de darse una tendencia a la pérdida de la vocal del sufijo, pero esta tendencia debíu de verse frenada en algunos puntos, como señalan los resultados actuales. Pero, en cualquier caso, resulta imposible establecer, formalmente, si los topónimos tienen una génesis acusativa o genitiva” (1988: 155)

Como exemplos do léxico, García Arias señala *milán~milanu*, *reitán*, *mezán*, *peisán~peisanu*, *ventán~ventanu*. Non me podó negar a establecer un paralelismo entre estes resultados asturianos en *-án* o os resultados en *-án* da toponimia lucense que sinaléi arriba.

Parece razoable pensar que a área en que se dá o fenómeno con máis intensidade, a zona *camín/chen*, sexa a área en que este se orixinou; de aí, pasaría por difusión ás

zonas contiguas. Esta zona de *camín/chen* denomínase na lingüística histórica *área focal*:

There is a **focal area** within which the change originates and where, in the case of sound change, the process is (most) regular. This area includes the ‘home’ dialect of the change. However, it may also include neighboring territory into which the change spread early and thoroughly” (Hoch 1991: 440, trazo grosso orixinal)

En todo caso, o cambio puido ocasionarse en toda a zona de *camín/cheo* e tomar máis forza na zona de *camín/chen*; quizais tamén estas formas tiveran maior extensión no pasado. Neste momento, esta é unha cuestión indemostrable e debera ser labor dos estudosos da gramática histórica aclarar este extremo.

Como dialectólogo só podó aventurar a hipótese de que a área focal estea localizada no occidente de Asturias, nun territorio en que nunha parte se fala galego e noutra, asturiano (ou, se se quere, ó leste e ó oeste da isoglosa de ditongación de -Ö-). Como sinala o propio Hoch, cualificar unha área como focal ou central, dun lado, ou periférica, doutro ten un valor relativo:

Note moreover that the terms ‘focal’ and ‘relic’, ‘central’ and ‘outlying/remote’ are relative and have meaning only in respect to a given change. Therefore, a region which may be a relic area for a given change [unha zona en que un cambio non actúa, FDG] may at the same time be a focal area for another (Hoch 1991: 441)

Esta idea é moi importante: é posible que exista unha zona focal de *camín/chen* e unha área en que esta innovación se estendeu, definida, precisamente, por conter estes trazos; ademais, é posible que exista outra área en que só se estendeu a solución *camín* e non a solución *chen*, definida, precisamente, por este trazo: é a presenza dun fenómeno ou doutro o que define as áreas.

Alén da razón da contigüidade xeográfica das formas, existe outra razón estrutural, xa mencionada, que podería favorecer a explicación por medio dunha evolución con elisión da vogal final: o galego oriental mostra preferencia total polas solucións desnasalizadas (*úa, sobría, chea, ladrois...*) dos antigos hiatos nasais; por iso sería estraño que crease unha solución nasalizada paralela á de *irmán* ou *mañán* para *camín*. Téñase en conta que no galego occidental domina a presenza dun segmento nasal herdeiro do latino (*man, mañán, algunhas, cans*, etc.); na zona asturiana de fala galega domina a ausencia deste segmento (*mao, mañá, algunhas, cais*, etc.). Máis aínda, no ancarés, que conserva as nasais vogais de *irmão, irmã, camões, sobriã, chã, chẽo, cãis*, rexistra *vecin, lin, moín* (véxanse os mapas correspondentes de *ALGa III*).

Fernández Vior (1997: 132, n. 138) engade outra razón de tipo estrutural:

No parece muy convincente la explicación que M. Ferreiro da para este sufijo en su *Gramática...*, pp. 136-137, al suponer «un proceso de asimilación, crase e posterior xeración de consoante nasal: -INU> -io>-ii>-i>-ín [sic, sen tiles de nasalidade, FDG]». No nos dice por qué no ocorre lo mismo con el plural.

É certo: chega con recordar que o plural de *irmán* (masc. < -ANU) é *irmáns* (masc. < -ANOS); o de *ladron* (< -ONE), *ladróns* (< -ONES); o de *algún* (< -UNU), *algúns* (< -UNOS) e o de *can* (< -ANE), *cans* (< -ANES); que na zona central o plural de *ladron* é *ladrós*, o plural etimolóxico de *algún* é *algús* e o de *can* é *cas*. En todos estes casos, a vogal que precede a /s/ desaparece, ben por asimilación seguida de crase (segundo a explicación tradicional), ben por elisión (segundo Dubert 1995). Isto non sucede en *camín* nin en *chen*, que non presentan plurais *camís ~ *camíns nin *ches ~ *chens.

Neste sentido, tamén estou en desacordo coa explicación que dá do fenómeno José Antonio Fernández Vior (1997: 132):

En la [zona] occidental, los resultados son semejantes a los del gallego: -ina, -inas, -inos > -iña, -iñas, -iños: *fariña*, *cuciñas*, *viciños*. La solución aparentemente anómala del masculino singular, -in: *vicín*, *toucín*, *mulín*, no tiene por qué suponer un resultado diferente pues puede justificarse por la pérdida de la vocal final que acarrearía, como era de esperar, la despalatalización de la nasal: -iño > -iñ > in.

Como se ve, este autor considera que previa á desaparición da vogal velar existe unha inserción de consoante palatal... En principio, considero que este paso non é preciso, senón que se pode pasar directamente de -INU a -ín, do mesmo xeito ca de -ENO a -én.

En todo caso, a cronoloxía relativa dos cambios só pode ser establecida polos historiadores tras analizar a documentación medieval. O que creo que se pode dicir se nos guiamos só pola evidencia dialectal actual é outra cousa.

Antes de máis, cómpre sinalar que Fernández Vior fala de palatalización da consoante nasal e non de caída de -N- e posterior inserción de consoante nasal palatal:

El gallego, por su parte, ofrece resultados bastante uniformes: cuando a la nasal le antecede la velar [u], se velariza, es el caso de *unha*, *unhos*..., pero si la que antecede es la palatal [i], ésta palataliza la nasal: *muiño*, *cuciña*... Cuando la vocal precedente no es *i* ni *u*, la tendencia general es a la pérdida de la nasal intervocálica con diferentes resultados de las vocales que entran en contacto.

[...] En las zonas central y oriental del gallego-asturiano, la solución es distinta: presentan como tendencia general la pérdida de nasal intervocálica, con la excepción de las terminaciones: -*anem*, -*inum*, -*inem*, -*ene*, -*enum*, -*onem* y -*unem*, todas ellas formas del singular, que pierden la vocal final y mantienen la nasal. (Fernández Vior 1997: 131)

Dá a impresión de que el cre que nas falas en cuestión non desapareceu o -N- intervocálico, senón que foi directamente palatalizado pola vogal frontal tónica (o mesmo parece propor para a nasal velar de *unha*). Esta explicación de -iño/-iña contradí descrições incontestadas desde antigo na filoloxía galego-portuguesa e ben establecidas na análise dos textos medievais: García de Diego (1909: 40-42), Joseph Huber (1933: 60-61), Edwin Williams (1938: 82)... Por outra parte, como vimos arriba tamén é un feito aceptado (*vid. supra*; cf. Lorenzo 1988) que o -e final das terminacións citadas por Fernández Vior desaparece en galego, polo que non é un trazo que diferencie galego de asturiano nin de galego-asturiano.

Ora ben, supoñamos que Fernández Vior está no certo ó afirmar que -ín parte dunha forma palatalizada -iño e non dunha forma alveolar -ino. Cabe, pois, repetirlle a

mesma pregunta que el lle lanza a Ferreiro: ¿por que nas variedades B e C a nasal desaparece sen ser palatalizada por /i/ en -INA/-INOS, mentres permanece e se palataliza en -INU?

Tanto a explicación de Ferreiro coma a de Fernández Vior máis ben parecen explicacións producidas por un erro dos denunciados por García Arias: fenómenos co mesmo “aniciu” para os que se buscan explicacións diferentes por existiren en “linguas diferentes”.

4. Áreas supra-rexionais e áreas rexionais

Chegados a este punto, cabe preguntarse por que Ferreiro (1995) non menciona nunca as explicacións sobre o asturleonés ou por que Fernández Vior (1997) ignora as gramáticas históricas galego-portuguesas ó acometer o estudo diacrónico da fala da Veiga. Non teño unha resposta. Quizais Ferreiro, para fenómenos *galegos*, busca solucións *galegas*, mentres que Fernández Vior, para fenómenos *asturianos*, busca solucións *asturianas*. Por iso é agora o momento de ocuparse dos problemas que causa referirse a *trazos asturianos* ou a *trazos galegos*, porque ¿non é a caída de -o final no contexto das regras 4 e 5 un fenómeno galego?

Todo parece indicar que Fernández Vior respondería que non:

Así pues, en la franja más occidental del concejo constatamos un comportamiento de la -n- intervocálica semejante al del gallego oriental, con la única diferencia en el resultado de la terminación *-inum*, motivado en un principio por la pérdida de la vocal final, pérdida que responde a uno de los fenómenos propios del asturiano. (1997: 132)

Nun sentido similar se explica García Arias ó expor a súa teoría do contínuum lingüístico: “Na fastera Navia-Eo danse toa una variedá de trazos llingüísticos que con una perspeutiva comparatista podrien tenese delles veces por gallegos, delles por asturianos” (1997: 49). Resulta curioso que esta visión se manteña cando se fala dun contínuum.

Ora ben, permítaseme discrepar de ambos: actualmente, a desaparición da vogal dorsal verificase en todo o asturiano, en parte do leonés e en parte do territorio do galego oriental, concretamente no leste de Lugo (véxanse os mapas citados). Parece difícil argumentar que formas coma *camín* ou *sobrin* non sexan galegas, cando forman parte de falas galegas; ou non sexan leonesas, cando forman parte de falas leonesas. De feito, estas formas tipo *camín* xeraron innovacións gramaticais analóxicas: por exemplo, o italianismo *escarpín*, *calcetín* (derivado de *calceta*), o arabismo *xabarín* (cun -n analóxico) xeraron plurais en *-íos ~ -iños* similares ós de *camín camiños~camiós*. Está claro que o patrón *xabarín / xabariños* non é un asturianismo.

Unha cousa é a orixe xeográfica dun fenómeno, outra o seu proceso de expansión ou recesión a través dun territorio e, finalmente, a extensión xeográfica que acada nun momento da historia. A mellor maneira de referirse a estes fenómenos é a que nos ofrece xeralmente, non sempre, García de Diego:

Lás áreas de falta de diptongación, no bien precisadas aún, son en conjunto Galicia y parte de Asturias y de León.

El área actual de los diptongos *ei*, *oi*, *o* [sic, por *ou*, FDG], en Asturias alcanza, en líneas generales, hasta el Nalón, *veiga*, *queiso*, *outeiro*, *topei*, *roupa*...

La *n* interior se pierde desde Galicia hasta el Navia: *lua* desde occidente a Tapia; *llua* de Tapia al Navia... (García de Diego 1959: 34-37, *passim*)

Quen fala de trazos asturianos no galego ou galegos no asturiano esquece que os fenómenos lingüísticos desde unha perspectiva dialectolóxica ou xeolingüística non pertencen ás linguas, senón que se estenden ó longo dos territorios, espazos xeográficos que se definen por conter estas formas lingüísticas e que non coinciden cos límites políticos, culturais, trazados sobre eles. É por forza unha perspectiva individualizadora, pois cada fenómeno debe ser considerado por separado.

Diego Catalán aborda a cuestión de formas coma *chave*, *ouro*, *camín*, *peito*, *facer*, que aparecen tanto no galego coma no asturiano, e afirma:

Para despejar el campo de nuestra investigación conviene que separemos netamente las soluciones características sólo de una limitada región dentro del dominio leonés, de aquellas que son propias de comunidades lingüísticas muy amplias. Estas soluciones supra-regionales, aun en aquellos casos en que dividen en dos zonas el asturiano occidental, podemos, con seguridad, considerarlas como impuestas a las hablas locales, y no desarrolladas en ellas; sus fronteras son el resultado de la inmovilización de grandes frentes de onda que un día avanzaron a todo lo ancho de la Península en dirección Este-Oeste (u Oeste-Este). (1956-57/1957-58: 76)

Para expor o seu concepto das solucións supra-rexionais comenta os límites *-it-* : *-ch-* (< -KT- -ULT-) e *ch* : *ll* (< PL-, KL, FL-), que dividen o asturiano. Segundo Diego Catalán, os concellos asturianos en que aparecen resultados con *-it-*, coma *feito*, e resultados *ch*, coma *chave*, forman parte dunha gran área lingüística contigua a outra gran área en que aparecen formas con *-ch-*, coma en *fecho*, ou con *-ll-*, coma en *llave*:

El límite que vemos atravesar el asturiano occidental no es sino un fragmento de una gran frontera que sigue discurriendo con la misma dirección Norte-Sur a través de todo el leonés occidental para continuarse después con la frontera del castellano y el portugués. (Catalán 1956-57/1957-58: 76)

O máis importante é que esta fronteira deixa a un lado todo o dominio galego-portugués, *xunto* cos territorios occidentais do asturiano e do outro o resto do dominio asturiano, *xunto* co castelán. O asturiano fica dividido, pois, en dúas áreas con respecto a esta isoglosa supra-rexional.

Outras solucións do mesmo tipo que se poderían sinalar son a permanencia ou ausencia dos ditongos *ei/ou* en palabras coma *cantei* ou *cantou*: unha área, que recolle falas clasificadas coma asturianas, galegas e parte das portuguesas, mantén o ditongo; outra área, que recolle falas asturianas, castelás e portuguesas, monotongou a secuencia: *cantei* e *cantou*⁵. Outra solución é a da xeración ou non dunha consoante fricativa

⁵ Nótese que en Portugal a extensión xeográfica da conservación de /ej/ non coincide coa de conservación de /ow/. Os dous ditongos mantéñense no norte; unha faixa central, máis larga no occidente

dental non sibilante [θ] a partir de antigas fricativas alveololaminais non-voceadas: cara a occidente, inclúe parte do castelán, o asturiano e só parte do dominio galego-portugués (unha parte considerable do galego e todo o portugués non xeraron esta consoante); cara a oriente, toma parte do castelán, o aragonés e incluso algúns puntos occidentais do catalán. E así podería seguirse con moitos outros fenómenos: a existencia de só formas simples nos verbos, a existencia de fricativas apicoalveolares, a inexistencia de fricativas sonoras...

Como vimos na cita, fronte a estas solucións supra-rexionais, Diego Catalán sinala outras solucións rexionais, “características só de una limitada región dentro del dominio leonés”. Nestas solucións rexionais sitúa, por exemplo, os resultados [ts] de -KT- ou -ULT- no asturiano que clasifica como B, que forman unha “área compacta y de límites precisos” dentro da solución supra-rexional que palatalizou -KT- e -ULT- máis alá de *-it-* (Catalán 1956-57/1957-58: 77); ou os resultados “ápico-palatais”, hoxe diríamos retroflexos, derivados de -LL- e L-. Para os efectos que pretendo mostrar, o máis interesante é a distribución destes resultados retroflexos, pois aparecen tanto na zona de *-it-* < -KT-, -ULT- (o asturiano que denomina C e D), coma na zona de [ts]~[tʃ] < -KT-, -ULT- (o asturiano que chama A e B; Catalán 1956-57/1957-58: 83). Como se ve, este fenómeno *rexional* da retroflexión de -LL- e L- aparece en áreas que presentan solucións supra-rexionais diversas. É fácil ver que esta distribución é paralela á das terminacións *-ín* e *-én*, que son tamén solucións rexionais que corren a través de territorios separados por unha isoglosa que separa dúas solucións supra-rexionais, a da caída ou non de -N- intervocálico:

resultados retroflexos de -LL- e L-		resultados <i>-ín</i> e <i>-én</i> de -INU e -ENU	
<i>-it-</i> < -KT-, -ULT-	[ts]~[tʃ] < -KT-, -ULT-	<i>sobría. sobriña</i> < -N-	<i>sobrina</i> < -N-

Que dun xeito convencional se sinala a isoglosa marcada pola caída ou conservación de -N- como unha fronteira entre galego e asturiano non destrúe o paralelismo anterior: as áreas supra-rexionais non se establecen por serviren de fronteira entre linguas, senón polo tipo de trazado que teñen. Deste xeito, unha cousa é a isoglosa e o seu carácter supra-rexional e outra ben distinta é que *se use* ou non para marcar unha fronteira entre linguas ou dominios. No primeiro caso, non hai nada de convención: a isoglosa corre de norte a sur, o que a transforma en supra-rexional; no segundo caso, atribúeselle á isoglosa en cuestión o valor de fronteira entre linguas. Este valor élle, insisto, atribuído, non consubstancial nin inherente⁶.

ca no oriente presenta o ditongo /ej/, fronte a un /o/ xa monotongado; e o sur de Portugal e unha cuña centrooriental ofrecen xa os montongos /e/ e /o/ (véxase Lindey Cintra 1971).

⁶ O mesmo sucede coa isoglosa de ditongación de -ô-. Menéndez Pidal escolleu esta isoglosa porque lle permitía facer tres agrupacións de falas: o iberorromance occidental (galego e portugués), o iberorromance central e o iberorromance oriental (catalán). A cuestión é: ¿por que Menéndez Pidal

Ora ben, se analizamos esta cuestión desde o punto de vista da xeografía lingüística, pondo atención *só* na distribución dos fenómenos e non nos límites das linguas, ámbolos trazos, os resultados de -KT- e -ULT- dun lado e os resultados de -N- do outro, non son entes teoricamente distintos, pois simplemente dan lugar a solucións supra-rexionais; o mesmo vale tanto para os resultados de L- e -LL- coma para os resultados de -INU e -ENU, que só dan lugar a solucións rexionais.

Só a primacía que se lle dá á isoglosa trazada polas solucións de -N- e, sobre todo, de -Ö- explica que estes elementos poidan recibir unha valoración diferente. Pero este tipo de trazos aparecen constantemente por todo o territorio: no interior de Galicia vemos solucións rexionais que cabalgan a través das isoglosas que marcan bloques (as agrupacións maiores dentro da dialectoloxía galega). Deste xeito, a isoglosa que separa a área de *colleu~parteu* de *colleu~partiu* (formas representativas das terminacións asociadas á P3 Sing do Indicativo Pretérito na C-II e na C-III) percorre o territorio dos bloques occidental e central (véxase mapa 5 tomado de Fernández Rei 1990: 83).

Este é precisamente o feito que nos permite falar de contínuum xeolectal: a extensión, sen solución de continuidade, de isoglosas ó longo dun territorio que rara vez coinciden entre si nin con límites xeográficos, políticos ou culturais. Tal vida poden chegar a ter os fenómenos lingüísticos individuais que poden chegar a pasar dunhas linguas a outras, como sucede nas diferentes *Sprachbund* que se teñen descrito para Europa (véxase Hoch 1991). En todo caso, por estas razóns xulgo inadecuado afirmar que, no medio do galego e o asturiano exista un contínuum, coma se ós extremos deste contínuum houbera entidades homoxéneas indubidable e puramente galegas e asturianas; esta é a única interpretación que lle pode tirar a afirmacións coma:

En conclusión, a zona é un exemplo claro de *continuum* dialectal. Ese feito llingüístico —qu'el territorio tía atravesado por tantas isoglosas y se mezcuren nel trazas asturianas y gallegas, ademáis de características propias—, esplica a situación sociolingüística actual del Navia-Eo, unde os sous falantes tein conciencia d'usar úa variedá llingüística con úa personalidá ben marcada, diferente del gallego y del asturiano, al tempo qu'aparecida a entrambas llinguas. (*SLNE* 2006: 33)

Ou como a estoutra de García Arias (2003):

El *continuum* lingüístico en el extremo occidental asturiano [...] presenta un gran interés para la filología asturiana y para la clasificación dialectal de Asturias. Cualquier clasificación que pretenda hacerse no ha de obviar el tratamiento individualizado que exige y la atención a las isoglosas que por un lado lo enlazan con el dominio ástur y, por otro, con el gallego-portugués. (García Arias 2003: 46)

---

quería realizar só estes tres agrupamentos?, ¿por que quería agrupar asturleonés, castelán e aragonés e non segregalos? Segundo Inés Fernández-Ordóñez (2006), a razón era que el consideraba estes dialectos asturianos, casteláns e aragoneses como a base do español.

Máis ben, galego e asturiano, ou mellor dito, as falas catalogadas como galego e asturiano, forman parte dun contínuum xunto con outras falas centrais e orientais, catalogadas como castelán, aragonés e catalán: evidentemente, ningunha destas entidades é homoxénea. Todo é contínuum e tódalas isoglosas merecen un tratamento individualizado. Por esta razón, e como xa dixen noutro sitio deste traballo, o galego non presenta trazos asturianos nin o asturiano trazos galegos: máis ben, falas catalogadas ou catalogables como galego e falas catalogadas ou catalogables como asturiano comparten trazos.

Neste sentido, os resultados *camín* e *chen* non conforman máis ca áreas rexionais que se superpoñen sobre áreas definidas por solucións supra-rexionais: son o resultado de fenómenos posiblemente nados na zona occidental de Asturias e que despois se estenderon con desigual fortuna cara ó sur, leste e oeste. Quizais sexan asturianos pola súa orixe xeográfica ou histórica, aínda que non son só propios do asturiano desde un punto de vista lingüístico; afirmar que son trazos asturianos sería como dicir que son exclusivamente castelás ou asturianas as formas que comparten castelán e asturiano.

¿Como se estenden estes trazos entre estas falas? Dado que en todo o norte de España estamos nunha área de contacto entre variedades románicas estreitamente conectadas, un verdadeiro contínuum dialectal románico con dous mil anos de antigüidade, non creo que se poida falar de contactos entre *bilingües* nin creo, sinceramente, que tan sequera sexa preciso pensar en falantes *bidialectais*, pois nun contínuum a intercomprensión entre os falantes das áreas veciñas é posible. Dentro do contínuum, encontramos zonas en que os falantes dunha área xeográfica manteñen relacións máis estreitas cos falantes doutras áreas veciñas; da interacción entre os falantes de varias áreas xorde a mobilidade e o intercambio dos fenómenos lingüísticos, que, polas razóns que sexan, pasan duns falantes a outros, como pasan outros riscos culturais ou as crenzas, opinións, gustos.

Que este tipo de zonas son de intercambio, máis ca de transición, próbao o fenómeno da variación interdialectal, similar ó que se detectou para Santiago de Compostela ou a zona central da provincia da Coruña. E insisto en zonas “de intercambio máis ca de transición” porque as transicións son continuas e comezan, como xa sinaliei, no oeste atlántico, cando pasamos de Muros a Carnota, de Carnota a Mazaricos, de Mazaricos á Baña, da Baña a Negreira..., e así ata Oviedo, e a seguir del...

E a intercomunicación e interacción entre os falantes do nordés de Lugo e do oeste de Asturias móstrase na posible expansión cara a occidente dos *camín* e *sobrin* ou na presenza no Eo-Navia de formas coma *algunhos* ou *ningunhos*. Que esta é unha zona de contacto móstrano similitudes léxicas coma *remollo* ‘ubre’, *bira* ‘soro’, *moncer* ‘muxir’, *cordeiro*, *espiga~paolla~panolla* ‘espiga de millo’, *barba~barbela~barbarote* ‘queixo’ (véxase Dubert e Sousa 2002); *vidalla* ‘sens’, *santa~santía* ‘meniña do ollo’, *dentes cairos~queiros*, *galaxas~calaxas*, *oso pingón* ‘rabadilla’, *coldo* ‘cóbado’, *papullo* ‘papo do dedo’ (véxase ALGa V).

Xa García Arias (1998: 9) advertiu das similitudes léxicas entre galego e asturiano debidas a “la común herencia latina, la proximidad geográfica y la interrelación”. Algúns elementos coma *zuna*, *macona*, *prestar* ‘agradar’, *pruyir* ‘proer’, *repunante*

‘pesado, molesto’, *testón* ‘testán’ que considera “cuasi exclusivos” do asturiano aparecen tamén en galego; nomes de partes do corpo que comparten galego (non necesariamente oriental) e asturiano son *deda* ‘dedo do pé’, *lombo* ‘costas’, *coxa*, *cuellu* ‘colo’ (*coller no colo* vs. *en cuellu*), *ciecha* ‘pestanda’, *sobreceichu* ‘sobrecello’, *papo* ‘fazula’, *cadril*, *xuego* ‘xoga, artello’, *covacha* ‘nuca’, *queixaes* ‘queixais, mandíbulas’, *regaña*, *pixo-pixa* ‘picha, pene’, *pirula* ‘pirola, pene’, *clica* ‘vulva, crica’, *páxaru* ‘vulva’...

Para poder explicar a extensión dos fenómenos é importante tentar establecer relacións entre a extensión xeográfica dos ítems lingüísticos e características extralingüísticas compartidas polas zonas que aqueles ocupan. Desgraciadamente, nesta operación é fácil que se introduzan elementos ideolóxicos de todo tipo, pois a existencia de trazos lingüísticos ou culturais comúns, convenientemente manipulada, pode servir para reivindicar posicións políticas. Dun lado, as similitudes entre aquí e alí Eo poden servir para defender algún grao de galeguidade cultural do occidente asturiano e, de aí, para unha reivindicación política; doutro, as diferenzas poden valer para defender a independencia cultural dese territorio e, de aí, outra reivindicación política contraria. Calquera destas dúas últimas ocupacións están fóra do ámbito da nosa disciplina e incluso fóra do ámbito de calquera disciplina científica; máis aínda, sosteño que para cuestións coma esas a xeografía lingüística carece de resposta. Por esta razón, paréceme falaz disfrazar de científicas ideas políticas que xa están tomadas *a priori* e que andan á caza de postulados lexitimadores. Esta actitude pode dar réditos políticos, pero rebaixa a calidade e os valores científicos dos nosos traballos, os duns e os doutros.

5. Conclusións

Neste traballo defendín que a explicación máis adecuada para as terminacións -INU e -ENU no galego oriental é a que propugna a caída da vogal final, pois esta explicación é común para os *camín* e *centén* galegos e asturianos, alén de concordar máis coa deriva desnasalizadora característica destas falas. Tamén defendín que, aínda que o fenómeno quizais puido nacer en Asturias, non é un fenómeno asturiano, pois tamén é característico de falas galegas. De feito, critiquei que se poida falar de fenómenos galegos no asturiano ou de fenómenos asturianos no galego.

O que ó meu xuízo existe, en consonancia cos postulados de Diego Catalán, son solucións supra-rexionais, como a caída de -N- ou os resultados de -CT- e -ULT-, que ás veces son consideradas territorio de fronteira entre linguas; esta consideración é un engadido á natureza inherente do propio fenómeno, que só se define pola súa extensión. Alén destas solucións supra-rexionais, existen as solucións rexionais, coma a caída da vogal dorsal nas terminacións -INU e -ENU. Do cruzamento dunhas coas outras xorde o contínuum xeolectal, que nace xa en Fisterra e que caracteriza todo o norte da Península Ibérica, e non só un determinado tramo que separe zonas homoxéneas. Tamén tentei demostrar que a xeografía lingüística non é unha ferramenta adecuada para trazar fronteiras entre linguas nin para ser manipulada con fins políticos.

6. Referencias bibliográficas

- ALARCOS, Emilio (1996): “Gallego-asturiano”, en Alvar (2006), pp. 134-138.
- ALGa I: Instituto da Lingua Galega (1990): *Atlas lingüístico galego. Volume I. Morfoloxía verbal*. A Coruña: Fundación “Pedro Barrié de la Maza”.
- ALGa II: Instituto da Lingua Galega (1995): *Atlas lingüístico galego. Volume II. Morfoloxía non verbal*. A Coruña: Fundación “Pedro Barrié de la Maza”.
- ALGa III: Instituto da Lingua Galega (2000): *Atlas lingüístico galego. Volume III. Fonética*. A Coruña: Fundación “Pedro Barrié de la Maza”.
- ALGa V: Instituto da Lingua Galega (2005): *Atlas lingüístico galego. Volume V. Léxico. O ser humano (I)*. A Coruña: Fundación “Pedro Barrié de la Maza”.
- ALVAR, Manuel (dir.) (1996): *Manual de dialectología hispánica. El español de España*. Barcelona: Ariel Lingüística.
- ÁLVAREZ, Rosario (no prelo): “Dialectoloxía e toponimia: Fontán, Fontenla, Fontañña”, en *Actas do II Congreso Internacional de Onomástica Galega (Pontevedra. 19, 20 e 21 de outubro de 2006)*. Santiago de Compostela: AGOn / ILG / Uvigo.
- BABARRO GONZÁLEZ, Xoán (2003): *Galego de Asturias. Delimitación, caracterización e situación sociolingüística. Volume I*. Santiago de Compostela/A Coruña: ILG/Fundación “Pedro Barrié de la Maza”.
- CATALÁN, Diego (1956-57/1957-58): “El asturiano occidental. Examen sincrónico y explicación diacrónica de sus fronteras fonológicas”, *Romance Philology* X (1956-57), pp. 71-92 e XI (1957-58), pp. 120-158. Cito por Diego Catalán (1989) *Las lenguas circunvecinas del castellano*. Paraninfo: Madrid, pp. 30-99.
- CINTRA, Luís Filipe (1971): “Nova proposta de classificação dos dialectos galego-portugueses”, en *Boletín de Filología* XXII, pp. 81-116.
- DE ANDRÉS DÍAZ, Ramón (2007): “Linguistic borders of the Western Peninsula”, en *International Journal of the Sociology of Language* 184, pp. 121-138.
- DUBERT GARCÍA, Francisco (1995): “Algúns aspectos da morfoloxía verbal e da estrutura da sílaba en galego: as vocais temáticas postónicas da C-II e da C-III en hiato”, en *Verba* 22, pp. 125-155.
- DUBERT GARCÍA, Francisco (1999): *Aspectos do galego de Santiago de Compostela*. Santiago de Compostela: USC.
- DUBERT GARCÍA, Francisco e Xulio SOUSA FERNÁNDEZ (2002) “Áreas lexicais galegas e portuguesas. A proposta de Cintra aplicada ó galego”, en Rosario Álvarez, Francisco Dubert e Xulio Sousa (eds.) *Dialectoloxía e Léxico*, Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, pp. 193-222.
- FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, Inés (2006): “Contribuciones de Ramón Menéndez Pidal al estudio del catalán: Del I Congrès Internacional de la Llengua Catalana al Atlas Lingüístico de la Península Ibérica”, en Maria Pilar Perea, Germà Colón Domènech (eds.), *El Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana. Reflexos i projeccions*. PPU: Barcelona, pp. 173-202.
- FERNÁNDEZ REI, Francisco (1982): “Bloques e áreas lingüísticas do galego moderno”, en *Grial* 77, pp. 257-296.

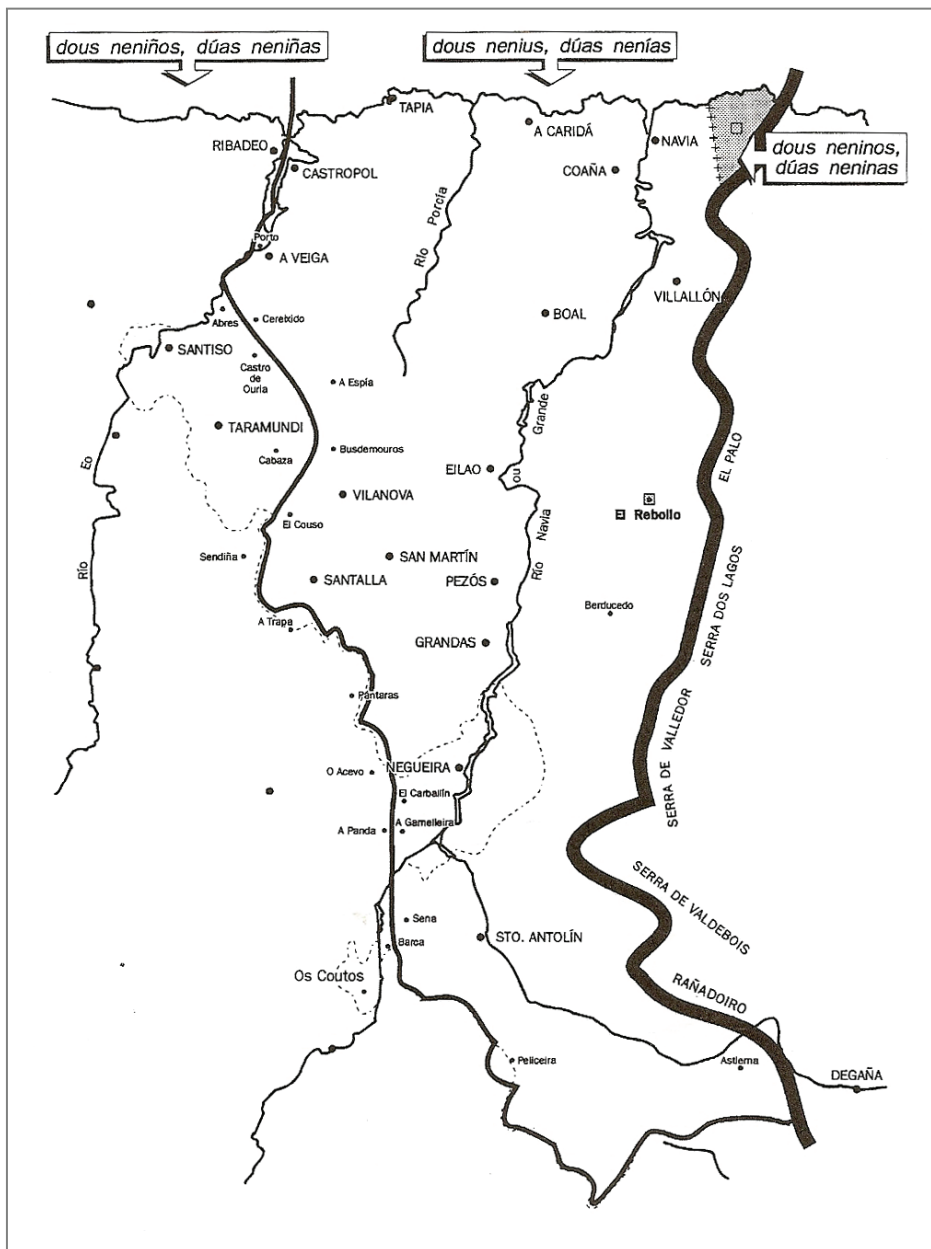

- FERNÁNDEZ REI, Francisco (1985): “Textos do galego exterior: Piantón (A Veiga-Oviedo), Paradaseca do Bierzo (León) e Lubián (Zamora). Caracterización lingüística”, en *Homenaje a Álvaro Galmés de Fuentes. Vol. I*, Oviedo: Universidad de Oviedo / Madrid: Gredos, pp. 171-197.
- FERNÁNDEZ REI, Francisco (1990): *Dialectoloxía galega*. Vigo: Xerais.
- FERNÁNDEZ VIOR, José Antonio (1997): *El habla de Vegadeo (A Veiga y su conchejo)*. Uvieu: Academia de la Llingua Asturiana.
- FERREIRO, Manuel (1995): *Gramática histórica galega*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- GARCÍA ARIAS, Xosé Lluís (1988): *Contribución a la gramática histórica de la lengua asturiana y a la caracterización etimológica de su léxico*. Uviéu: Universidá d’Uviéu.
- GARCÍA ARIAS, Xosé Lluís (1997): “El *continuum* llingüístico ente’l gallego y l’asturiano”, en *Lletres Asturianas* 62, pp. 43-50.
- GARCÍA ARIAS, Xosé Lluís (1998): “Léxico hispánico y léxico asturiano”, José Fernández García e Antonio Castillo Ojugas (eds.) *La medicina popular es España. Trabajos dedicados al Dr. D. Antonio Castillo de Lucas en el centenario de su nacimiento*. Oviedo: Benito Lozano Llamazares, pp. 371-379. Cito por Xosé Lluís García Arias (2000) *Propuestas etimolóxicas (1975-2000)*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana, pp. 9-18.
- GARCÍA ARIAS, Xosé Lluís (2003): *Gramática histórica de la lengua asturiana*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- GARCÍA DE DIEGO, Vicente (1909): *Elementos de gramática histórica gallega*. Burgos: Hijos de Santiago Rodríguez. Cito pola edición facsimilar de 1984, Anexo 23 de *Verba*, Santiago de Compostela: USC.
- GARCÍA DE DIEGO, Vicente (1956): *Manual de dialectología española*. Madrid: Ediciones Cultura Hispánica.
- GIMENO FERNÁNDEZ, Francisco (1993): *Dialectología y sociolingüística españolas*. Alicante: Universidad de Alicante.
- HOCH, Hans Henrich (1991): *Principles of Historical Linguistics*. Berlin/NewYork: Mouton de Gruyter.
- HUBER, Joseph (1933): *Altportugiesisches Elementarbuch*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung. Cito pola tradución portuguesa: *Gramática do português antigo*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.
- LORENZO, Ramón (1988) “Consideracións sobre as vocais nasais o o ditongo -ão en portugués”, en Dieter Kremer (ed.), *Homenagem a Joseph M. Piel por ocasião do seu 85º aniversário*. Tübingen: Max Niemeyer, pp. 289-326.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1906): “El dialecto leonés”, en *Revista de archivos, bibliotecas y museos* 1-2, pp. 128-311.
- PÉREZ PASCUAL, José I. (1982): “Observaciones en torno a la desaparición de la -N- intervocálica en gallego”, en *Verba* 9, pp. 201-213.
- SECO OROSA, Ana (2001): “Determinación da fronteira lingüística entre o galego e o leonés nas provincias de León e Zamora”, en *Revista de Filoloxía Románica* 18, pp. 73-102.

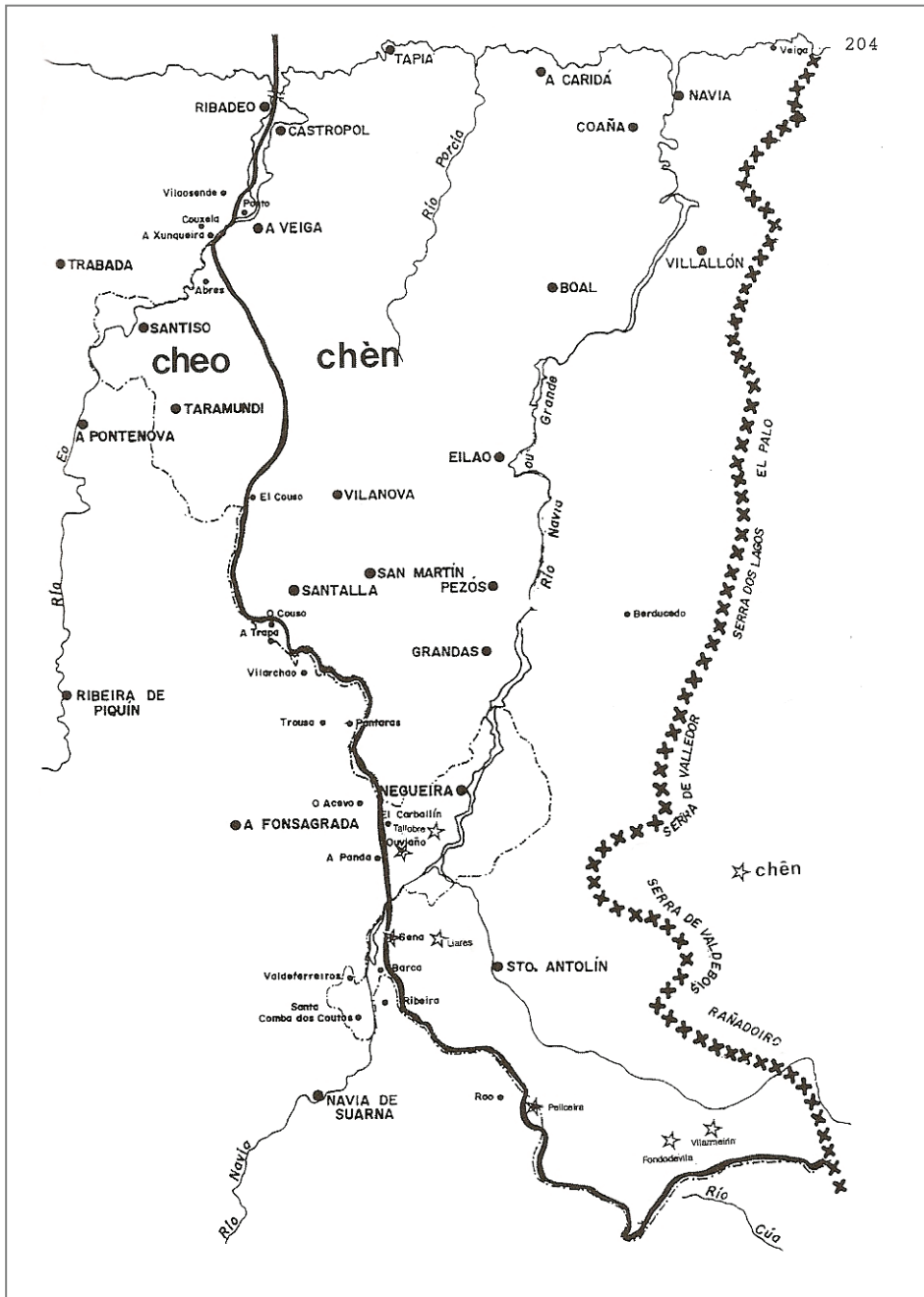
- SLNE 2006 = Secretaría Llingüística del Navia-Eo (2006): *Informe sobre a fala ou gallego-asturiano. Úa perspectiva histórica, social y llingüística*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana. TABOADA CID, Manuel (1979): *El habla del valle de Verín*. Santiago de Compostela: USC.
- WILLIAMS, Edwin B. (1938): *From Latin to Portuguese. Historical Phonology and Morphology of the Portuguese Language*. Philadelphia / London: Oxford University Press. Cito pola tradución portuguesa: *Do latim ao português*. Rio de Janeiro: Tempo Brasileiro, 1975³.
- ZAMORA VICENTE, Alonso (1967): *Dialectología española*. Madrid: Gredos.

7. Apéndice

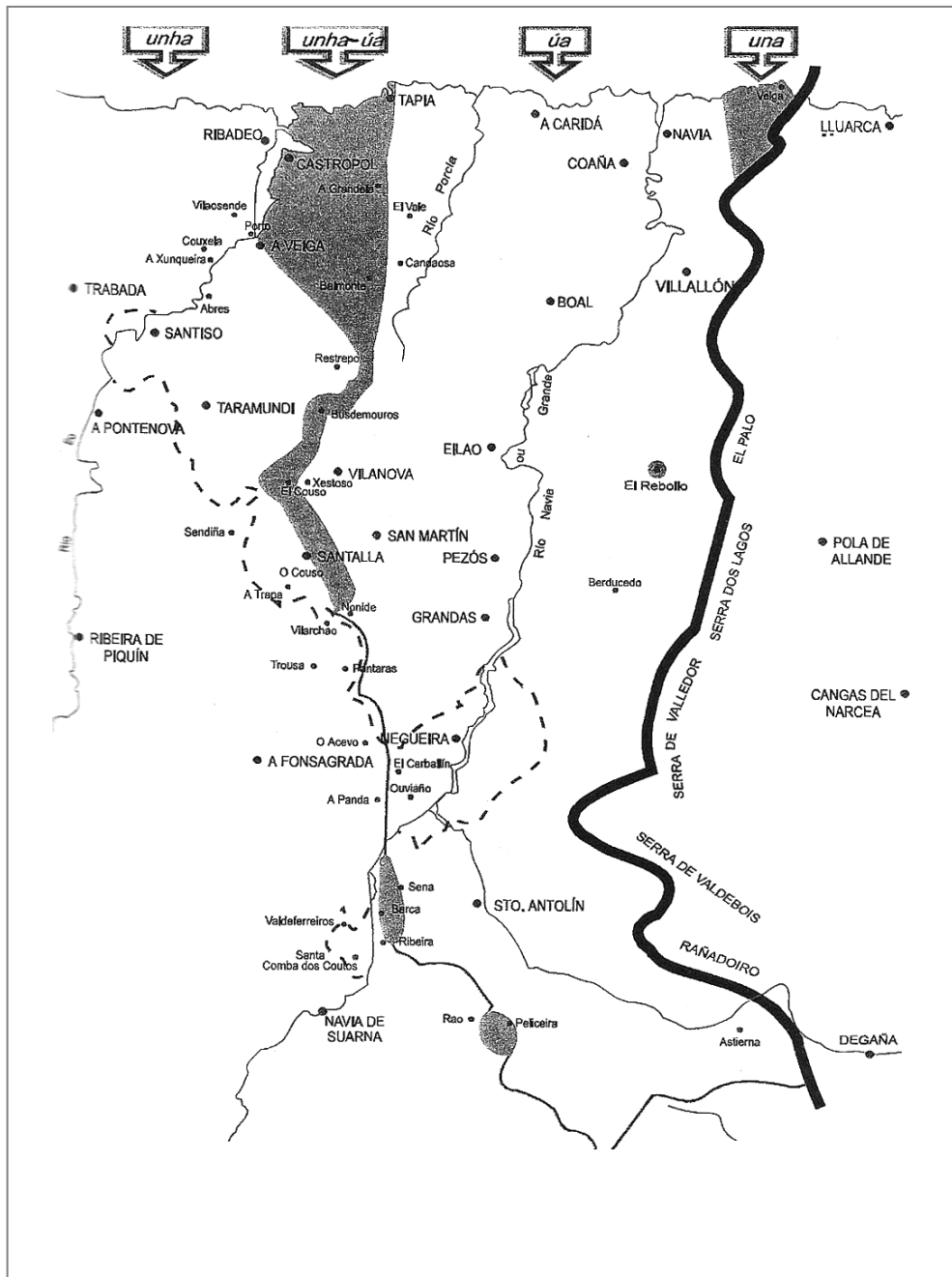
Mapa 1. Resultados de -INOS, -INA, -INAS no occidente de Asturias (apud Babarro 2003: 289)

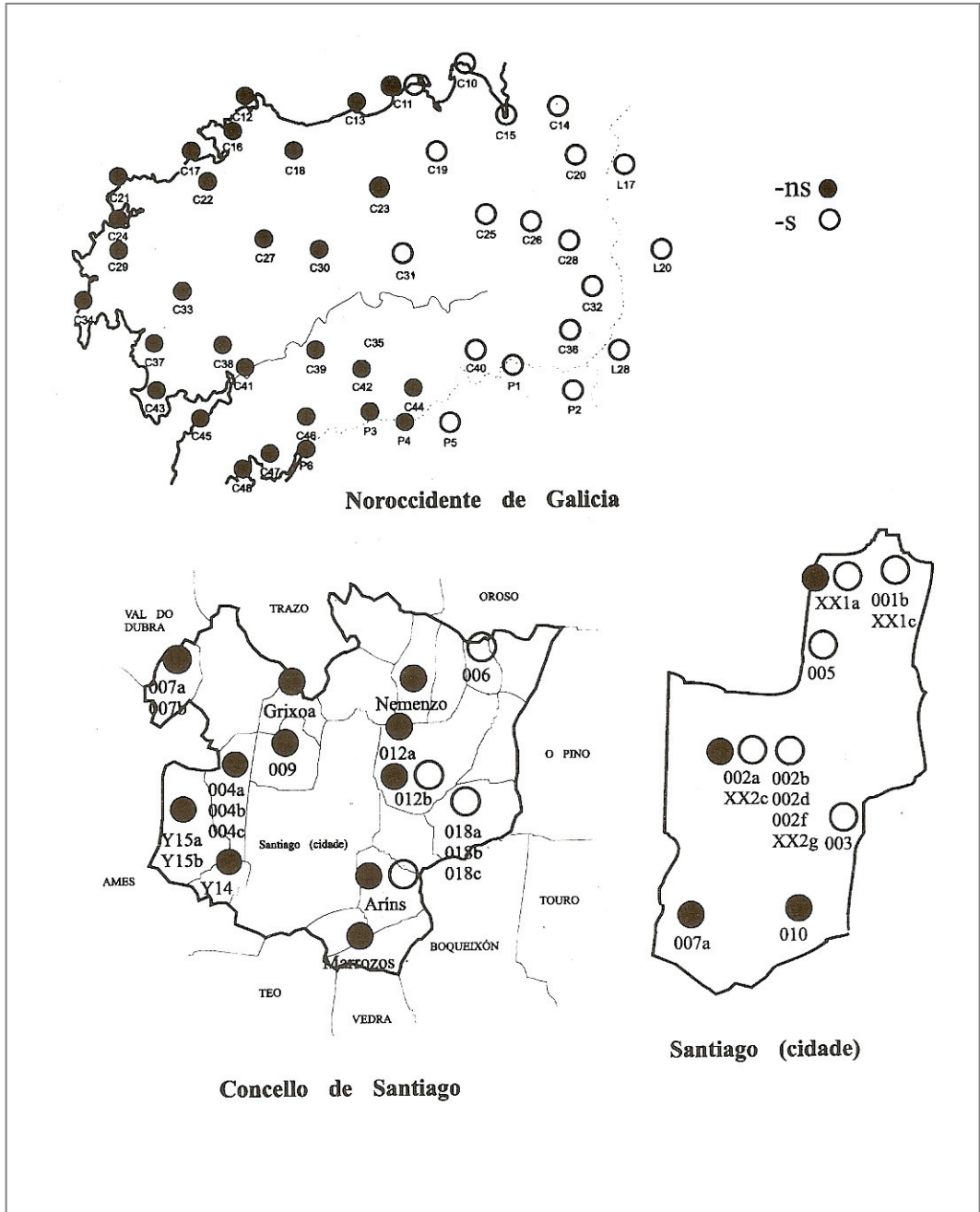
Mapa 2. Resultados de -ENU no occidente de Asturias (apud Babarro 2003: 281)

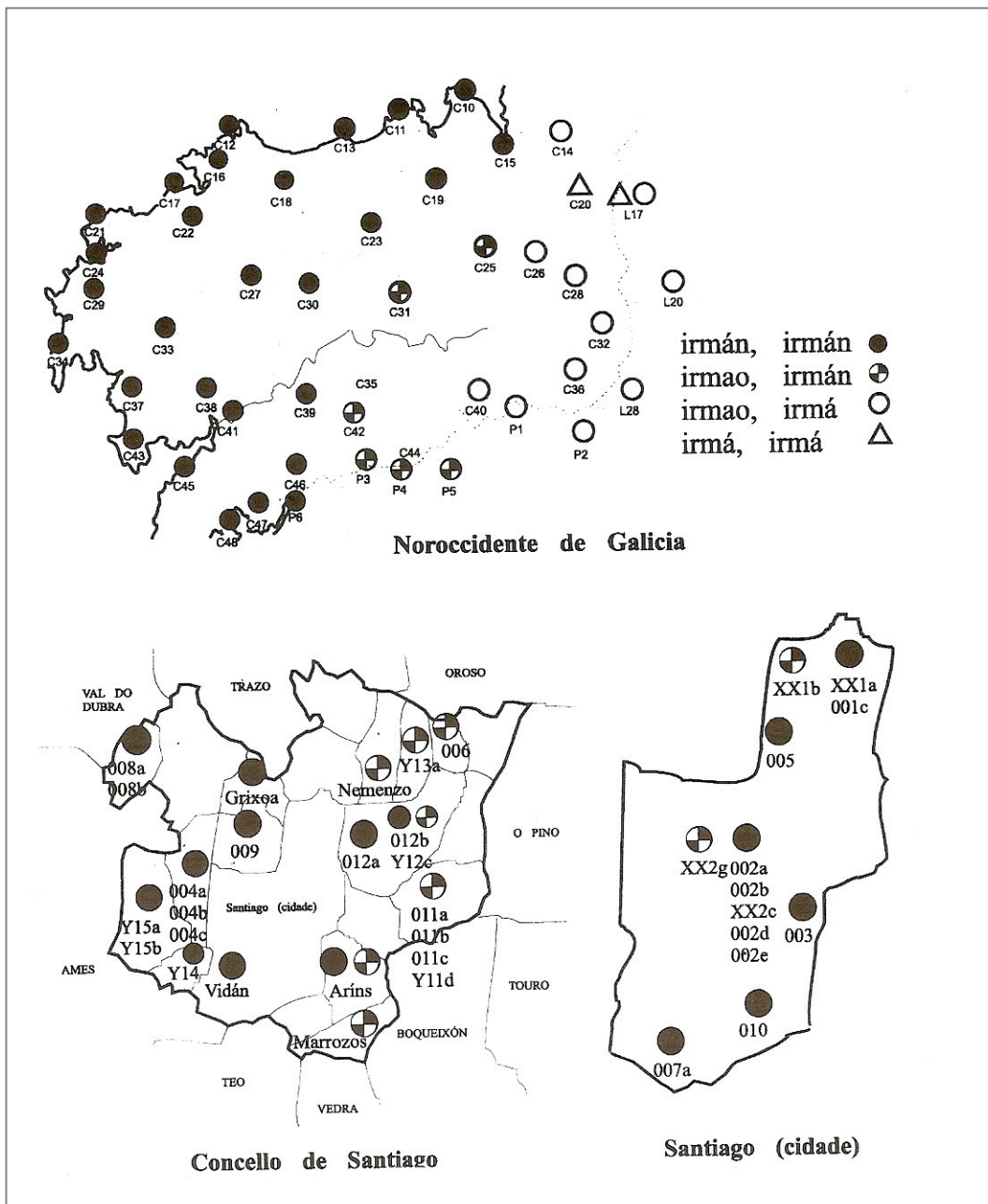
Mapa 3. Resultados de -UNA no occidente de Asturias (apud Babarro 2003: 359)

Mapa 4. Extensión dos plurais tipo *cans* / *cas* no occidente da Coruña e en Santiago de Compostela (apud Dubert 1999: 98)

Mapa 5. Extensión das formas *o irmán / o irmao* e *a irmán / a irmá* no occidente da Coruña e en Santiago de Compostela (apud Dubert 1999: 86)

Mapa 6. Isoglosas de *comeu~comiu* e de *partiu~parteu* en galego (apud Fernández Rei 1990: 83)

